

SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA

VITÉZEK, HOL LEHET?

A végek dicséretének lengyel forrása

Adam Czahrowski (1565 körül – 1599 után) lengyel katona és versszerző 1588–1596 között Magyarországon töltötte vitézi életét. Hazájából menekülnie kellett, mert a lengyel trónutódlás körüli küzdelmekben nem a nagyhatalmú Jan Zamojski kancellár (1542–1605) jelöltjét, a majdani III. Zsigmondot, hanem a sziléziai Pitschen (Byczyna) melletti csatában (1588. január 25.) alul maradt Habsburg jelöltet, Miksa főherceget támogatta. Czahrowski hosszúra nyúlt Magyarországi vitézkedése idején, Ecsed kivételével, minden fontos várban megfordult; többek közt Egerben és Kanizsán is szolgált. A lengyel vitéz éppen akkoriban, 1593. március 12-én járt a „preszporki”, azaz a pozsonyi várban, amikor Balassi is ugyanott tartózkodva, Batthyány Ferencnek írogatott új szerelme, Fulvia ügyében, illetve lovakat adott el egy német úrnak; mégsem hihető az, hogy valaha is találkoztak volna egymással. A lengyel vitéz részt vett a tizenöt éves háborúban; harcolt Székesfehérvár falainál 1593-ban, majd Esztergom 1595-ös, sikerrel végződő ostrománál. Magyarországi katonai élményeit versbe szedett formában örökítette meg.

Czahrowski hazatérte után szerkesztette meg inkább tartalmi, mintsem költői tekintetben érdekes versgyűjteményét, amelynek első kiadása, *Treny i rzeczy rozmaite* (Könyvek és különféle dolgok) címmel, 1597-ben, Poznańban látott napvilágot. A szerző nagy elismeréssel és szeretettel beszélt a magyar vitézekről hosszadalmas és nehézkes verseiben, sőt egyikükbe két magyar verssort is beillesztett: „Kegyelmednek, én uram, örömet szolgállok, Véled szükséges helyen élek és meghalok.” Az utolsó híradás róla az a levél, amelyet hátrahagyott zálogtárgyai ügyében, 1599. szeptember 29-én ő maga írt magyar nyelven Lembergől (Lwówból) Kassára, Adam Czyahrowzky de Csyahrow aláírással. Ebben, többek közt, így beszélt magáról: „Magyarországnak az én vérem hullásával, és az én magam tulajdon költséggel szolgálván, bycsinai harctól fogva kilenc esztendeég, sok vitézt tartóán, égen sokat költöttem.”

Czahrowski látva, hogy magyarországi verses beszámolója nem keltette fel eléggé honfitársai érdeklődését, versgyűjteményének *Rzeczy rozmaite* (Különféle dolgok) című, újabb kiadását, amely 1599-ben, Lengyelország délkeleti részén, Lwówban (Lembergben) jelent meg, jelentősen kibővítette, mégpedig főként a lengyel ügyeket és az ottani végvidéket érintő versekkel. Szülőföldje, Galícia és a szomszédos Podólia népét kívánta megnyerni az őket megszólító *Do krajow podolskich syn ich mowi*, azaz: *A podóliai tájakhhoz szól az ő fiuk*

címet viselő verssel. De ez önmagában még kevés lett volna a remélt sikerhez. Czahrowski eléggé sajátos módon igyekezett a tartalmi bővítésre, ugyanis egy Krzysztof Wolthazy nevű, általa személy szerint nem ismert, ám akkoriban is vitézkedő bajtársához szóló versében megvallotta, hogy annak véletlenül hozzá került kéziratából 19 költeményt fölvelt a maga kötetébe. Czahrowski szerint Wolthazy lengyel zsoldos volt, aki Magyarországot is megjárta, ott „férfiasan élt”, s azon felül költeményeket írt. Erről a titokzatos Wolthazyról csak annyit lehet tudni, hogy Homérosz-fordítását (Hypothesis Illiadi Xiag Homerovich) 1598-ban éppen az a lebergi nyomda adta ki, ahol Czahrowski kötetének második kiadása készült.

A kölcsönvett 19 versen kívül, többletként szerepel az a 8 szótagos, páros rímű sorokból építkező, „Powiedz, wdzięczna kobzo moja” (Mondd, zengő kobzom) kezdősorú vers is, amelynek kéziratos változatai Duma ukrainna, azaz Végvidéki ének címen ismertek, és bővebb szövegűek. A teljesebb változatot két kézirat őrzi: az egyik a Poznań közelében fekvő Kórnik könyvtárában (Bibl. Kórnicka, Qu. 2573.), a másik pedig Krakkóban, a Czartoryski Múzeumban van meg. Ezekből a kéziratokból közölte Tadeusz Mikulski (1909–1958), kritikai kiadásának jegyzetében, a Czahrowskiétől eltérő, illetve a többletként jelentkező részeket. Ez a Lengyelország ukrainai végeit, a podóliai harcokat bemutató ének tehát nem Czahrowski költeménye, hiszen ő Magyarországon harcolva, ottani vitézi élményeit írta meg verseiben! A Duma ukrainna Czahrowski által közölt, megcsonkított változata pedig kétségessé teszi az általa forrásként megnevezett Wolthazy szerzőségét is. A bővebb kéziratossá válásért nevezetes számunkra, mert az tartalmilag sokban megegyezik Balassinak a végek dicséretére szerzett katonaelegiájával.

Egy Jan z Kijan álnévvel író, ismeretlen lengyel szerző paródiái között, amelyeket a XVII. század elején nyomtatásban többször is kiadtak (Nowy Sowiżrzał), a Duma ukrainna kiforgatott változata is szerepel. Ez, a kozákokat gúnyoló paródia egyúttal azt is bizonyítja, hogy a Czahrowski által is átvett végvidéki ének, akkoriban széles körben ismert, közköltészeti alkotás volt. Stanisław Sarnicki (1532–1597) történetíró egy a podóliai lengyel végeken 1506-ban történt eseményről szólván elmondja, hogy: „*Per idem tempus duo Strusii fratres, adolescentes strenui et bellicosí, a Valachis oppressi occubuerunt. De quibus etiam nunc elegiae, quas Dumas Russi vocant, canuntur voce lugubri, et gestu canentium se in utramque partem motantium...*” Azaz: Ugyanebben az időben két elszánt és harcias ifjú, a két Struss testvér, az oláhok által legyőzve, elesett. Róluk most is elégiák készülnek, amelyeket az oroszok **Dumának neveznek**, gyászos hangjuk és a magukat mindkét részükben mozgó éneklők taglejtése miatt (*Annales, sive origine et rebus gestis*

Polonorum et Lithuanorum. Cracoviae, 1587, 379). Az említett történet ismertségét az is mutatja, hogy a hősök egyikéről, Jakub Strussról, egy Lengyelországban tanuló magyar ifjú, Kolozsvári Jeremiás, Zamojski kancellárnak ajánlott latin elégiát írt, amelyet Krakkóban adott ki, 1590-ben.

Czahrowski verseit Tadeusz Mikulski kritikai kiadása tette újra elérhetővé Lengyelországban (Varsó, 1937). A magyarok számára felettébb érdekes versek megismertetése az író, filológus és festőművész Csorba Tibor (1906–1985) érdeme, aki 1938 és 1942 között, több, nyersfordításokkal bőven ellátott publikácót tett közzé bumutatásuk érdekében. Waldapfel József (1904–1968) irodalomtörténész figyelt fel először a *Duma ukrainna* és Balassi *Katonaéneke* közti nagy hasonlóságra. Ugyancsak ő volt az, aki Czahrowskiról írt, s 1939-ben kiadott tanulmányában úgy vélte, hogy ennek a lengyel versnek Balassi *Katonaéneke* volt a mintája. Ezt a felvetést a későbbiekben a Balassi-kutató Eckhardt Sándor (1890–1969), és az őt követő Balassi-szakirodalom kritika nélkül magáévá tette. A lengyel irodalomtörténészek, miként maga Mikulski is, viszont úgy gondolták, hogy Balassi és Czahrowski egyaránt közös forrásra támaszkodtak.

A hazai Balassi-szakirodalomban máig elfogadott álláspontnak tehát éppen az ellenkezője látszik valószínűnek: Balassi használta mintául a lengyel éneket. A *Duma ukrainna* a Dnyeper zuhatagos alsó szakaszán élő kozák zsoldosok nevében íródott, akik számára esetleges volt, hogy éppen kivel harcolnak, emiatt az ellenség sincs az énekekben megnevezve. A zaporozsjei kozákok, a lengyelek zsoldjában, hol az oroszokkal, hol a moldvaiakkal, hol a tatárokkal, hol a németekkel, hol a svédekkel hadakoztak. Balassinak a török lett volna az ellenség, ám versében ő is kerüli a megnevezést, csupán annyit mond, hogy „ellenség hírére”, illetve „ellenséget látván” indulnak harcba a vitézek. A lengyel ének aprólékosan írja le a katonai életet, míg Balassi ezekre a részletekre csupán egy-egy szóval utal. A gondolatmenet a lengyelben lineáris, Balassinál vissza-visszatérő.

Balassi katonaénekének keletkezése, a fejlett rímtechnika tanúsága alapján, 1589 tavaszára tehető, amikor a költő, a várható lengyelországi hadjáratra készülve, ismét a vitézi élet felé fordult. Magyarországon a hivatalosan megkötött béke miatt, több mint negyed századon át, az ellenség kiűzése nem volt napirenden. Ennek ellenére a törökök ismételten támadtak, s elhárításuk a bányavárosok védelmében, főként Léva és Érsekújvár környékén okozta a legtöbb gondot. A vitézek azonban a jogos önvédelmen kívül, kockára tették életüket a portyákon, bajvívásokban, lesvetésekben, vagy a vásárutések során, amelyek csupán a harci szellem fenntartására, a vitézség próbájára, az egyéni hírnév szerzésére, vagy a zsold pótlására szolgáltak. A

vérontásra, a keresztes hadjáratok óta, csak a Krisztus ügyéért vívott harc adhatott erkölcsi igazolást. Az igazi katonai éthoszt a költő nem itt, hanem a második Szentháromság-hymnusban fogalmazta meg!

Balassi 1589 őszén kibujdosott Lengyelországba. Jóllehet szerelmi bánatával okolta tettét, valójában régóta a lengyel végekre készült, hiszen azt remélte, hogy a várható török elleni háborúban ott komoly katonai feladatot kaphat. A lengyel szejm előleget is adott neki katonák toborzására; ő pedig, a bécsi udvar tilalma ellenére, magyar vitézeket is hívogatott a táborába. Balassi bizonyára nem vaktában készült az általa kevésbé ismert vidékre, hanem gondosan gyűjtötte a hasznosítható információkat. A lengyel–litván állam Báthory István ideje óta kezdte nagyobb számban alkalmazni keleti végein a szabad kozák harcosokat. Balassihoz minden bizonnyal eljutottak azok a hősi énekek is, amelyeket az azon a tájon élők széles körben ismertek és énekeltek.

Valószínűnek tartjuk tehát, hogy Balassi „Vitézek, mi lehet ...?” kezdetű katonaeénekét a *Duma ukrainna* alapján írhatta. Erre a toborzónak is alkalmas énekére azonban nem sokáig volt szüksége, hiszen 1590 végére eldőlt, hogy a remélt lengyel–török háború elmarad. Az ellenfelek hosszú időre békét kötöttek, így Balassi lengyelországi tartózkodása is oka fogyottá vált. A katonai ambíciókról kényszerűen lemondó költő ekkoriban zárta le kéziratos verseskötetét, amelyet a szerelem jegyében komponált meg. Ebben a szerző a *Katonaének* számára is más szerepet szánt, mint annak keletkezése idején. A nagyciklus kontextusába helyezve, ez a vers túllépett katonai tartalmán, immár annak az alátámasztására szolgált, hogy a vitézi életvitel és annak színterei a valóságban is idilli környezetet nyújthatnak a szerelem számára. Ez a Balassi-vers tehát a megváltozott helyzetben nem vált valódi katonaenékké, s egyáltalán nem is nem terjedt el Magyarországon széles körben; sőt bizonyíthatóan csak jóval később, a török hódoltság vége felé, a XVII. század közepétől, az *Istenes énekek* rendezett kiadásaiból, tehát egy vallásos könyvecskéből válhatott először ismertté.

Balassi 66 versből álló lírai önéletrajzában az 58. számú verssel záródik le a Julia-ciklus. A költő úgy lépett ki kudarccal végződő szerelmi történetéből, hogy a továbbiakban szakított a mitológia eszköztárával és szereplőivel, vagyis a Cupido, Venus, Diana, Pallas és Mars társaságában elképzelt világgal. A költő a versciklus lezárásakor, a hazától és szerelmétől való végső búcsúzásáig hátralévő nyolc versben, immár valóságos helyzeteket és színtereket keresett, hogy a *remedia amoris*, azaz a szerelemből való kigyógyulás különböző módjait, lépésről lépésre haladva próbálhassa ki.

A költő a vigasztalódás egyik lehetőségeként helyezte a sorba a kikeleti megújulást és a vitézi életet együttesen magasztaló *Katonaének*et. A versciklusban a 61. számhoz került „Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél?” kezdetű vers címe: *Egy katonaének in laudem confiniorum*, azaz: *Egy katonaének a végek dicséretére*, arra utal, hogy ez a vers az ókorban kialakult, és a reneszánsz korban is igen kedvelt irodalmi műfaj, a görög encomium, illetve a latin laudatio hagyományát követi. Lukianos óta ez a műfaj a gúny eszközévé is vált, hiszen az írók, álságosan, az olyan kevésbé vonzó, vagy netán éppen becsmérlendő dolgokat is dicsőítették, mint a kopaszság, a zsarnokság, a bolha, a köszvény, vagy a pénz. A legnevezetesebb ezek sorában Erasmus műve: *A balgaság dicsérete (Encomium moriae, sive declamatio in laudem stultitiae)*. Készültek azonban valós dicséretetek is az értékesnek tartott dolgokról. Melanchthon például az orvostudományt magasztalta (*Oratio in laudem artis medicae*) mások – többek közt – jeles iskoláról, tanárról, várvédelemről, a könyvnyomtatásról, patrónusról, uralkodóról, híres művészről írtak laudációt, ezek viszont nem voltak mentesek a megszépitő túlzásoktól. Balassi a tavaszi idő dicséretére is szentelt verset (*In laudem verni temporis*).

Balassi végvári laudációjában a tavasznak örvendező, szerecsen lovakon nyargaló vitézek nem valódi háborút vívnak, hiszen csupán lovagi fegyvereket és díszeket viselnek: zászlós kopját, éles szablyát, párduckápát és tollforgós, fényes sisakot; nem kerülnek elő a kor valóságos pusztító eszközei: az ágyúk, a puskák és a gránátok. Az pedig, hogy az ellenség a török lenne, szóba sem kerül. Nem esik szó a harc igazolásáról, a keresztyénség védelméről és nincs említés az isteni gondviselésről sem. A vitézek a saját jó hírnevükért hadakoznak. A szép természeti környezet leírása a bukolikus világot idézi fel. Balassi jól tudta, hogy az árkádiai pásztoridill Magyarországon azért nem található megértésre, mert honfitársai szemében a pásztori élet állandó szereplői az alföldi puszták vad marhahajcsárai és a csordákat kísérő durva hajdúk voltak; éppen ezért ő a magyar vitézi világot próbálta annak helyére léptetni. Ez jellemzi a *Szép magyar komédia* Candiáját is, ahol, az olasz mintától eltérően, vitézek szerepelnek. A dolog fordítva is igaz, hiszen a vitéz *Credulus*, azaz maga a költő is ott van a végbeli katonák társaságában.

A szerelmi kontextusba is beilleszthető *Katonaének* tehát semmiképpen nem szolgálhatott mintául a lengyeleknek a *Duma ukrainnához*. Éppen a fordított dolog történt ebben az esetben is, hiszen Balassi sok szerzeménye született valamilyen irodalmi minta nyomán, s ezek között lengyel is akad. A földhöz ragadt szemléletű Adam Czahrowski, kilencévi magyarországi ka-

tonáskodás után, ugyan miért és hogyan írhatott volna a podoliai katonai életről, amelyben nem volt része? Lembergi tartózkodásakor érezte csupán szükségét, hogy az ottani térségről szóljon egy odaillő, és már népszerűvé vált, ám kölcsönvett verssel! Balassi pedig nem a saját tapasztalatát követve írta meg a maga versét, hiszen a reneszánsz magas költészet nem a valóságot akarta tükrözni, hanem főként bevált toposzokból építkezve és a neoplatonista elveket követve, valami ideális dolgot akart felmutatni. Balassi verse egyáltalán nem ejt szót a magyar végvárakról, az azokra jellemző tet-tekről, a lesvetésről és a vitézi párbajokról. A kiterjedt mezőkön zajló csaták a lengyel, nem pedig magyar végeket jellemzik! Az eddigi vélekedéssel szemben, a lengyel vers tehát nem Balassi végvári éneke nyomán született, hanem éppen ellenkezőleg, az volt Balassi irodalmi mintája!

A tanulmányhoz kapcsolódó szövegek

Adam Czahrowski Chrystophowi Wolthazemu nieznamome służby swe zaleca

- Odważ czasu maluczko na godzinę swoję,
 20 A z cierpliwością przeczi tę to Książkę moję,
 W ktorej gdy więc co z drogi takiego obaczysz,
 Więc szacuj wedle zdania swego, jako raczysz.
 Inter cetera ujrzysz tu w nich kilkanaście
 Wierszow swoich, niż moje lepszych, dziewiętnaście,
 25 Ktorem sie ważył wpisać tu nad wolą twoję
 W nadzieję towarzyską, obaczywszy swoję
 Chęć przeciw tobie szczerą chociaj nieznamomie,
 Gdyż wiem, żeś sie też spłodził w Cnym Szlacheckim domie.

Adam Czahrowski Krzysztof Wolthazynak ismeretlenül szolgálátát ajánlja
 Kerényi Grácia (1925–1985) műfordítása (részlet)

- Szánj rá egy kevés időt egy heverő órán,
 20 S türelmesen olvasd el könyvemet lapozván,
 És távoli utadon, ha mit találsz benne,
 Meglátod, számíthat-e kegyes tetszésedre,
 Látsz itt inter cetera tizenegynéhány verset
 Tieidből, enyémnél jobb tizenkilencet;
 25 Bátorkodtam ezeket a tudtodon kívül
 Beleírni, jó uram, bizakodó szívvel,
 Lévéen őszinte híved, noha nem ismerlek,
 Tudván, téged is derék nemes család nemzett.

Bartosz Paprocki (1543–1614):

Na herb Adama Czahrowskiego w rzeczach rycerskich męża skuszonego

Korczak Czahrowski címere
(eredetileg: piros-fehér)

Ott, ahol a Sárkány állkapcsát a keresztyénekre kitérta. /Ő ott férfiasan emelte fel vitézi kezét, /ÉS erősen itatta vérrel a magyarok földjét. /A nagy hírnévre méltó ily oknál fogva.

Adam Czahrowski

Do krajow podolskich syn ich mowi *A podóliai tájakhöz szól az ő fiuk*

Wy, zacne Podolskie kraje,
Ktorem wam w te słowa daje
Dank w tym narod rozmaity,
Mowiąc o was głos obfity,
Żeście w dary nieprzebrane,
Od Boga tak darowane
Z których daleko słyniecie
I tę wieść wszędy niesiecie.
Co o was i uszy moje,
W rozmaitych krajach swoje
Puszczając słuchy rozlicznie,
Słychały to ustawicznie.
A ja, będąc Synem waszem,
Gdziem kolwiek bywał tym czasem,
Przyznawałem wam te rzeczy,
Mając prawdę w dobrej pieczy.
Z waszych krajow znamienitych
Żołnierz mówię Pol obfitych
I do was tak w rymy moje,

Ti, tiszteletre méltó podóliai tájak,
Kiknek ajándékba adom e szavakat,
Különböző nemzetek otthona volnátok,
Kiknek nagy hírét beszélük szerte,
5 Melyet mérhetetlen adományként,
Isten ajándékának köszönhettek.
Ezokról messze földön híresek vagytok,
S magatok is terjesztitek ezt a hírt.
Amint rólatok az én füleim is tanúsítják,
10 Különféle országokban.
Ily' híreket hallani számosan
Szüntelenül emlegetni.
Én pedig tinéktek fiatok lévén,
Bárhol is jártam ez idő tájt,
15 Megerősítettem e dolgok valódiságát,
Az igazságot tartván szem előtt.
A ti nagyszerű vidékeitekről,
Gazdag mezőkről való katonaként.
Íme, így rímeimmel szólok hozzátok,

Mowię, ciesząc serce swoje,
A do Katońskiej muzyki*
Wyprawuję w słowa szyki.

Duma ukrainna

Powiedz, wdzięczna kobzo moja,
Umieli co дума twoja,
Dajcie wy znać, głośnie strony,
Żywot słuszny ulubiony.
Jeden kupią wiek prowadzi,
Drugi rozumen zysk sadzi,
Ten gospodarstwem zwyk nędzy,
A przychodzi do pieniędzy.
Sam ten na wszystko się dłuży,
Kto ręką ojczyźnie służy,
Zdrowie traci szesną szkodą –
Bog a sława jest nadgroda.
Prozno czeka opatrzenia
Przedni słabego baczenia,
Jednak wolny szanc w tej mierze,
Niech kto co chce przedsię bierze.
Rada radzie ustępuje,
Powiedz kto co lepszego czuje.
Coż może być piękniejszego
Nad człowieka rycerskiego?
Coż nad pograniczne kraje,
Kędy – skoro łód roztaje –
Ujrzysz pola nieprzejrzane,
Młodą trawą przyodziane?
Ujrzysz dąbrowy rozwite,
Ujrzysz ptastwo rozmaite,
Zwierzu stada niezliczone
I ryb roje niezłowione.
Gdzie czasem Wieśniak ochoczy
Łowiąc sieci swoje toczy,
Albo na straż wyprawiony
Strzele żwierz Strzelec ćwiczony.
Lub przez niemienione progi
Dnieprovoy Kozak ubogi
Czołnem płynie nie bez strachu,

20 Önnön szívemet is örvendeztetvén,
Cato muzsikájára pedig
Sorba szedem a szavakat.

A végvidék éneke

Mondd, zengő kobzom,
Tud-e valamit a te énekszód,
Adjatok hírt messzi tájak,
A méltóságteljes életről.
5 Az egyik kereskedéssel tölti életét,
A másik ésszel gyűjti a vagyont.
Ennek gazdagsága szegénység,
Mégis gazdaggá válik.
Adósságokba megy bele,
10 Aki a hazát szolgálja,
Az egészségét kockáztatja –
Annak isten és dicsőség jutalma.
Hiába várja az oltalmat
Az első, akinek ítélőképessége gyenge,
15 Ámde mindenki előtt szabad a választás.
Ki mit szeret, azzal foglalkozzék.
A tanácsok egymást követik,
Mondd meg, melyik a legjobb.
Mi lehet szebb dolog
20 A vitézlő embernél?
Mi a végvidéknél,
Holott – amikor jég elolvad –
Látni az áttekinthetetlen mezőket
Zsenge fűbe öltözötten?
25 Látni a kivirult tölgyerdőt,
Látni mindenféle madarat,
Állatok számlálhatatlan nyáját,
És a halak megfoghatatlan rajait.
Ahol néha a paraszt kedvvel
30 Halászni meríti hálóját,
Avagy az őrségbe küldött
Úgyes lövész vadat lő.
Vagy a számolatlan zuhatagon
A szegény Dnyeper menti kozák
35 Csónakon úszik, nem félelem nélkül,

* Diomedes Cato népszerű olasz komponista és lantművész volt a lengyel királyi udvarban 1588–1593 között.

Chudoju żyw Sołomachu.
 Usarz zasie w mocnej zbroi
 Warownym obozem stoi.
 Zimnym niebem przyodziany,
 Dżem i rosą ogrzewany.
 Który po szczupłym obiedzie
 Straż zarazem swą zawiedzie,
 W tym probuje w kole koni
 Lub kopiją pierścien goni.
 Albo więc lekko ubrany,
 Pod nieprzyjacielskie ściany
 A kiedy zaś trwoga przyjdzie,
 Z trzaskiem z obozu wynidzie;
 Pod świetnemi chorągwiemi,
 50 Głośny trąbą i bębnami.
 Bieży pochylony lasem
 Dla stawy, dla zysku czasem.
 Tam młodź harce swoje zwodzi,
 A zaś we krwi często brodzi,
 Palasz kładzie w poszwę krwawy,
 Cedząc zaś krew za rękawy.
 A temu szabla zkoszona
 Uniosła łeb od ramiona.
 Ten spad kulą przerażony,
 Tego przebił grot stalony.
 Drugiego też bystra strzała
 W sercu skrwawionym ostała.
 Trzeci końmi podeptany
 Polega czasem bez rany.
 Zatym jedna przetomiona
 Nazad ustępuje strona,
 A zwycięzca niebłągany
 W tył srogie zadaje rany.
 Serce mają zajuszone,
 Pędzi na śmierć rozproszone.
 Potym z pysznem łupem chodzi,
 Co przedniejsze więźnie zwodzi.
 Te na zamki odsyłają,
 Potym głowy odcinają,
 Ktore na postrach podane
 Bili na pale ciosane,
 Strach i pamiątka dobrego
 Szczęścia i zwycięstwa swego
 Jako szczęście kołem chodzi,
 I to [im] snadnie uchodzi,

Aki ínségben, puliszkán él.
 A huszár pedig erős fegyverzetben
 Védett táborban állomásozik.
 40 Hideg ég takarja be,
 Eső, harmat melegíti.
 Aki a szerény ebéd után
 Strázsálni megy mindjárt.
 A lovaglótéren próbálja magát
 Kopjavecéssel gyúrút nyer.
 45 Vagy könnyű felszerelésben
 Az ellenség fala alá siet,
 Mikor pedig elérkezik a riadó,
 Robogva táborba száll;
 Fényes zázlók alatt
 50 Zengő trombita- és dobszóval,
 Siet az erdő alján meglapulva,
 Vagy hírnévért, vagy nyereségért.
 Ott vívja az ifjúság harcait,
 Majd vérben gázol lovával;
 55 Egyiknek éles kardja vért csorgat
 Még a mente ujjára is.
 Egy másiknak levágott fejét
 Szablya vitte le válláról.
 Amaz golyótól találva esett le,
 60 Másť vasas dárda ölt meg.
 Emennek gyors röptű nyilvessző
 Vérző szívében megmaradt.
 A harmadik, akit lovak tapostak meg
 Seb nélkül hal meg.
 65 Az egyik fél legyőzötén,
 Szégyen nélkül visszavonul,
 S a győztes könyörtelenül
 Hátulról mér rá súlyos sebeket.
 Ijedt szívével
 70 Szétszóródnak futnak a halálba.
 Aztán megtér büszke zsákmánnyal
 Visz magával előkelő foglyokat.
 Ezeket várakba küldik,
 Aztán levágják a fejüket,
 75 S ijesztésül
 Karóra tűzik
 Ijlesztésül is, meg a jószerencse
 És győzelmük emlékére.
 Amint a szerencse körbe jár,
 80 Tőlük könnyen elpártol,

- Że ci, co wygraną mają,
 Czasem przy nędzy zostają;
 Bo zdarzeniem upojeni,
 Tuszą, że już nie zmienią.
 Kiedy w swą stronę pogonią,
 Bieży, nie myśląc wpaść w tonię.
 A ten, przyszedłszy do sprawy,
 Za czym do lepszej poprawy,
 Widząc nieład między strony,
 Chciwym łupem zabawiony,
 Weprze w tył nieprzyjacioty,
 Już [więc] wygrana napoty.
 Co im dalej, serca tracą,
 A głupstwo swe śmiercią płacą.
 A ten, co był zwyciężony,
 Sprawą goni lud strwożony,
 Trupów gęste kupy kładzie –
 Fortuna w słusznym zakładzie.
 Onych ciała niegrzebione
 Tuczą ptastwa obrzydzone.
 Onych na polne niskości
 Dziki zwierz roznosi kości.
 A tam, jakożkolwiek padnie,
 Rycerz fortuną nie władnie.
 Ręką bije, ręką słynie,
 Od rękij [!] nieborak ginie.
 Zysk człowieka rycerskiego –
 Głód, trud, zimno rozkosz jego.
 Jaśnie mu deszcz [za] napoje,
 Kuszania i mętne zdroje,
 Pałac – kotara ściśniona,
 Pościel – trawa niekoszona,
 Śmierć zabita ta jest jego
 Trud, [jak] wilka drapieżnego.
[A w tym do łupu zebrane
Rycerstwo zaś spracowane
Obraca się z trudu swego,
Dając chwałę Bogu z tego,
Dziękując czasem z wygrania
A pod czas też więc z przegrania.
Ne jakąż więc stronę stanie,
Bydź zawsze pochwalon, Panie.]
 Boże, który masz na pieczy
 Ludu rycerskiego rzeczy,
 Chudy żołnierz prosi ciebie,
- Akik győztek,
 S néha azok jutnak bajba,
 Mert a sikertől megrészegeđve,
 Azt hiszik, szerencsájük nem változik.
 85 Mikor ott vágtat a maga vidékén
 Nem gondolva, hogy verembe zuhanhat.
 Amaz, hogy kiköszörülje a csorbát,
 Rendbe áll;
 Látván a mohó zsákmányolással
 90 Foglalkozók rendetlenségét,
 Hátba támadja ellenségét,
 S félig már nyert is.
 Fejüket vesztik,
 S ostobaságukért halállal fizetnek.
 95 Az a fél pedig, amelyet már legyőztek,
 Rendben üldözi a megriasztott népséget.
 Holttesteket rak halomba,
 Fortuna méltó jutalmaképpen.
 Temetetlen testiük
 100 Undok madarakat hizlal,
 Csontjukat a mező üregeibe
 Vadállat hordja szét.
 Ott nem ura a szerencsének a vitéz
 Bármint üt ki a dolog.
 105 Karjával öl, karjával szerzi hírét,
 Kartól pusztul nyomorultul.
 A vitéz ember jutalma:
 Éhség; fáradság, fagy a mulatsága;
 110 Tiszta eső az itala,
 Étele pedig zavaros forrás,
 Palotája szűk kalyiba;
 Ágya kaszálatlan fű;
 Halál, öldöklés az ő munkája,
 Mint a ragadozó farkasoknak.
 115 **[A zsákmány összegyűjtve**
A lovagság megdolgozott érte
A saját munkájából él,
Amiért hálát ad az Istennek,
Köszönnén néha a győzelmet
És a vereséget.
Amelyik oldalon nem állna,
Áldassék a te neved, Uram.]
 Isten, aki véded
 A vitézlő nép ügyét,
 125 Egy szegény zsoldos kér téged,

Zapłać mu tę nędzę w niebie.
Amen.

Jutalmazd e nyomorúsáért az égben.
Ámen

A *dólt betűs* sorok csak a Poznań melletti Kórnik könyvtárában és krakkói Czartoryski-gyűjteményben őrzött kéziratban vannak meg, a **szögletes zárójelben** lévők viszont csak Czahrowskinál szerepelnek.

A 1-2 és a 18-115 sorok közötti részt lásd Waldapfel József (1904–1968) nyers fordításában, Balassi „Vitézek, mi lehet ...” kezdetű verse mellé helyezve, a 6. lapon. A hiányzó lengyel szövegrészek nyersfordításáért Orbókné Jagiełło Anna könyvtárost, Szalai Attila nagykövetségi tanácsost és Robert Wołosz egyetemi docenst illeti köszönet.

Jan z Kijan: A Duma ukrainna parodiája (XVII. század eleje)
(A Duma ukrainna dallama)

Po-wiedz wdzięczna ko-bzo mo-ja, u-mie li co du-ma two-ja,
[Po-wiedz wdzięczna ko-bzo mo-ja, u-mie-li co du-ma two-ja,
cóż mo-że być pię-kniej-sze-go nad czoł-wie-ka ry-cer-skie - go.
cóż mo-że być szpe-tniej-sze-go nad ko-za-ka o-da-rte - go.]

Powiedz, wdzięczna kobzo moja,
Umie li co дума twoja,
Co może być szpetniejszego,
Nad kozaka odartego.

Który jedzie w cudze kraje,
Rzadko kto mu nie nałaje,
Bo on wszędy co wybroi,
A nikogo się nie boi.
Jeszcze który nierad służy,
Rzadko gdzie się nie zadłuży.
Bawiący się karciatkami
Po karczmach między łotrami.
A kiedy nań trwoga przydzie
I tyłem z karczmy wynidzie,
Bieży, pochylony lasem
I kija odbieży czasem.

Więc kijem chleb po wsi piecze,
Gdzie może, tam co wywlecze.
Nikomu sie nie sprawuje,

Mondjad, zengő kobzom,
Tud-e valamit a te énekszód,
Mi lehet csúfosabb
A rongyos kozáknál?

- 5 Aki idegen országokba utazik,
Ritka, hogyha senki nem szidta meg
Mindenhol, ahol rosszul viseli magát,
Senkitől se fél.
Aki még nem szívesen szolgál,
10 Ritka az, ahol nem adósodik el,
Mulat kártyajáték mellett,
Kocsmákban zsványok között.
Amikor bajba kerül,
Hátrálva megy ki a kocsmából,
15 Megy, erdővel takarva
És időnként egy-egy botot letör.
Bottal falun kenyeret süt
Ahol tud, ott valamit elvesz,
Senkinek sincs szüksége rá,

- Jak może, tak sie stawuje
 Toć pacholka odartego
 Portki latać – rozkosz jego.
 Suknia nigdy nie zblakuje,
 Dziurami wiatr wylatuje.
- Trzewiki nabite prochem,
 Sam żyje lada motłochem.
 Jako Cygan opalony,
 A drąg w rękę dla obrony.
- Za magierką pióro gęsie,
 Abo kogucie sie trzęsie.
 Nie dba też czasem o bryże.
 Najlepszą czapkę postrzyże.
- O koszulę mu nietrudno,
 Rzadko kiedy chodzi brudno.
 Chustka podarta za pasem
 Abo jej też nie ma czasem.
- Boże, który masz na pieczy
 Lada draba, choć nic grzeczy,
 Jednako nas nędza gryzie,
 Tak w Podgórzu, jak na nizie.
- 20 Ahogy tudja, úgy szerzi meg az ételmet.
 Igen rongyos szolgának
 Nadrágot foltozni – ez az ő élvezete,
 Ruhája soha nem fakul,
 A szél átfúj a lyukakon.
- 25 Teli a cipője porral,
 Ő maga is nyomorban él,
 Mint egy napbarnított cigány,
 Védekezésül kezében a dorong.
- Süvegén lúdtoll,
 30 Vagy kakastoll rezeg,
 Nem törődik a ruhadíszekkel,
 A legjobb sapkát szétszaggatja.
- Mivel ritkán hord inget,
 Így az ritkán piszkolódik,
 35 Övén rongyos kendő,
 Vagy talán nincs is.
- Istenem, aki vigyázol erre a gazfickóra,
 Aki pedig nem méltó rá,
 A szegénység egyformán sújt minket,
 40 Legyünk akár a hegyen, vagy a völgyben.

Lengyel és magyar szakirodalom Czahrowskiról és a Duma ukrainnáról

Rzeczy Rozmaite Adama Czahrowskiego z Czahrowa Schlachcica Polskiego Uczynione w Taborzech y w Ziemi Węgierskiej y Horwackiej tam z rozmaitym szczęściem mieszkając Począwszy od Roku 1588. do Roku 1596. Przytym są y Threny. Maciej Bernat, Lwow, 1599. In: Czahrowi Czahrowski Ádám lengyel nemes különféle dolgai, amelyeket a táborokban vitt véghez, Magyarországon is, Horvátországban is, mikor változó szerencsével ott lakozott 1588-tól 1596-ig. Továbbá vannak itt könnyek is. Maciej Bernat, Lemberg, 1599.

Wójcicki, Kazimiérz Władysław: Stare gawędy i obrazy. Tom I. Warszawa, 1840, 179-189. – Pettkó Béla: Egy lengyel főúr magyar levele elzálogosított kincsei ügyében. = Történelmi Tár, 1883, 181-184. – Estreicher, Stanisław: Bibliografia Polska. Kraków, 1896, 509. és Kraków, 1939, 320. – Tretiak, Józef: Pieśń żołnierska z wieku XVII. = Ateneum, 1899, tom I, 317-327; Tretiak, Józef: Dawna pieśń żołnierska. = Szkice literackie. Seria II. Kraków, 1901, 257-259; Dobrzycki, Stanisław: Rzeczy rozmaitych. = Ruch Literacki, III, 1928, 68.

Czahrowski, Adam: Treny i rzeczy rozmaite (1597). Ed. Tadeusz Mikulski, Warszawa, 1937, 74-75, 126-130; Mikulski, Tadeusz: Czahrowski Adam = Polski Słownik Biograficzny. Tom. IV. Karków, 1938, 147-148; Mikulski, Tadeusz: Czahrowski Adam. = Rozprawy Wydziału Filologicznego. Kraków, 1939; Mikulski,

Tadeusz: Adam Czahrowski z Czahrowa. Portret literacki. Kraków, 1947; ua.: Warszawa, 1964; és u.a.: M.T.: Pisma wybrane. Wrocław, 2005.

Csorba Tibor: Lengyel katonaköltő a XVI. század magyar végváraiban. = Irodalomtörténet, 1938, 199-210; Waldapfel József: A magyar végek lengyel költője. = Egyetemes Philologiai Közlöny, 1939, 76-84. ua.: W. J: Irodalmi tanulmányok. Bp., 1957, 138-139; Eckhardt, Alexandre: Balassi, Czahrowski, Chopin. = Nouvelle Revue de Hongrie. Budapest, 1939, 376-378; Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. Budapest, 1941, 73-74; Csorba Tibor: Turcica, a magyar végvárak lengyel poétájának költészetében. = Magyaraságtudomány, 1942, 55-56; Csorba Tibor: Hungarica, a magyar végvárak lengyel poétájának költészetében. = Magyaraságtudomány, 1942, 329-349; Csorba Tibor: Adam Czahrowski, XVI. századi lengyel katonaköltő Magyarországon. = Egyetemes Philologiai Közlöny, 1942, 204-215.

Krzyżanowski, Julian. Historia literatury polskiej od sredniowiecza do XIX w. Warszawa, 1953, 229-230 (a 231. lapon az 1599-es címlap) – Kochańska, Maria: „Duma ukrainna”. Z dziejów polskiej pieśni żołnierskiej. = Pamiętnik Literacki, 51(1959), 431-444. – Andrzejowski, Zygmunt: Duma Ukrainna i jej autor Adam Czachrowski. = Koło Kijowian. Londyn 1959, 174. – Mikulski, Tadeusz: Rzeczy staropolskie. Słowem wstępnym poprzedził Wiktor Weintraub. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, 1964. 530 p. – Angyal Endre: Lengyel és magyar barokk. Bp., 1968. – Krzyżanowski, Julian: A magyar–lengyel határterület a folklór világában. = Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk. Csapláros István. Bp., 1969, 15-22. – Pályi András: Chahrowski, Adam. = Világirodalmi Lexikon. II. kötet. Bp., 1972, 1938. – Gömöri György: Adam Czahrowski kérvénye Ernő főherceghez 1590-ből. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1980, 332-335. ua.: G. Gy: A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig. Tanulmányok. Argumentum Kiadó, Bp., 1999, 66-72. – Hernas, Czesław: Czahrowski Adam. = Literatura Polska. Przewodnik encyklopedyczny. Tom I. Warszawa, 1983, 157. – Bóta László: A Balassi–Rimay versek első kiadásának keletkezéséhez. = Irodalomtörténet Közlemények, 1983, 184-185. – Tazbir, Janusz: Magyarország mint szimbólum és figyelmeztetés a régi lengyel irodalomban. = Századok, 1988, 826-827; – Hopp Lajos: Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban. Budapest, 1992, 176-179. – Měšťan, Antonin: Bartłomiej Paprocki a Adam Czahrowski, dva političti emigranti a básníci. = Slavia, 65 (1996) 327-332. – Ślękowa, Ludwika: Duma ukrainna = Słownik literatury popularnej. Pod redakcja Tadeusza Żabskiego, Wrocław, 1997, 84-85.

Gizińska Csilla: Lengyel vitéz magyar végeken. = Lengyelek és magyarok a XVI. századi Európában. Balassi Bálint és Báthory István kora. Szerk. Amedeo Di Francesco, Nagy László Kálmán. Krakó, 2004, 135-152. – Várnai, Dorota: „Wędrówki” pewnego wiersza Bálinta Balassiego w literaturze staropolskiej. = Lengyelek és magyarok a XVI. századi Európában. Balassi Bálint és Báthory István kora. Szerk. Amedeo Di Francesco, Nagy László Kálmán. Krakó, 2004, 265-276. – Várnai Dorota: Adama Czahrowskiego przygoda z Węgrami. = Multikulturalitás, nemzeti indentitás, kisebbségek Magyarországon és Lengyelországban. Nyelv–irodalom–

kultura. Szerk. Fórián Éva. Debrecen, 2004, 179-189.

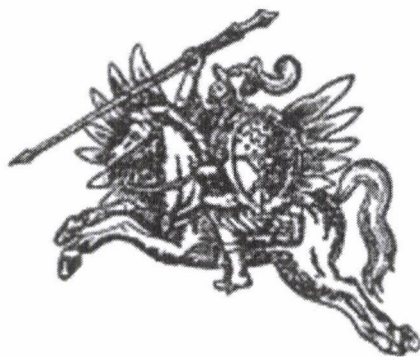
Szentmártoni Szabó Géza: Balassi búcsúverse és a prosopopoeia a XVII–XVIII. század magyar nyelvű költészetében. = A magyar költészet műfajai és formátípusai a 17. században. A Szegeden 2003-ban megrendezett régi magyar irodalmi konferencia előadásai. Szerk. Ötvös Péter, Pap Balázs, Szilasi László, Vadai István. Szeged, 2005, 383-385. – Szentmártoni Szabó Géza: Vitézek a Kos jegyében. = „Hatvanodik” Horváth Iván hatvanadik születésnapját köszöntik munkatársai. Szerk. Orlovsky Géza. Bp., 2008. április 4. Lásd: <http://syrena.elte.hu/hatvanodik/index.html>

A Duma ukrainna parodiája és dallama a XVII. század elejéről

Antologia literatury sowiżrzalskiej XVI i XVII wieku. Opracował Stanisław Grzeszczuk. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1985, 176-178; 1988, 394-396. – Pieśni ludu polskiego w Górnym Szląsku z muzyką. Zebrał i wydał Juliusz Roger. Wrocław, 1880, 24 [nr 47.] (A sziléziai Rybnikben gyűjtött népi dallam kottája.) – Golos, Jerzy: Repertuar pieśniowy wieku XVII w świetle nowo odkrytego rękopisu 127/56 Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie. = Muzyka, Państwowy Instytut Sztuki, 1965, nr 2, s. 5. (A Duma ukrainna kottája, amely a Juliusz Roger közölte népi dallammal azonos melódiájú.)

Az Duma ukrainna rövidített változatának CD-felvétele, Jacek Kowalski, előadásában az interneten is meghallgatható (Kowalski, Jacek: Niezbędnik Sarmaty. Pieśni, dumy, polonezy. Poprzedzony Obroną i Uświetnieniem Sarmacji Obojej. Fundacja Świętego Benedykta, Poznań, 2006.+CD – Polski Śpiewnik Historyczny, 1)

<http://www.kresy.pl/muzyka,muzykawojskowa?zobacz/adamczachrowski-duma-ukrainna>

Korabeli huszárbrázolás

DUMA UKRAINNA (A végvidék éneke)

Mondd, zengő kobzom, tud-e valamit a te énekszód, [...] mi lehet szebb dolog a vitézlő embernél, mi a végvidéknél, holott – amikor a jég elolvad – látni az áttekinthetetlen mezőket zsenge fűbe öltözöten; látni a kivirult tölgyerdőt, mindenféle madarat, állatok számlálhatatlan nyáját s a halak megfoghatatlan rajait?

Ott forgatja halászatva a paraszt hálóját, ott ló vadat az arra felkészült ügyes vadász, ott evez csónakjával a kikerülhetetlen sziklazuhatagokon át a puliszkán élő, szegény Dnyeper menti kozák – nem félelem nélkül.

Ott táboroz nehéz fegyverében a zsoldos, *hideg ég takarja, eső, harmat melegíti.* Vagy strázsára megy onnan, *vagy sovány ebéd után a lovaglótéren próbálja lovát, vagy kopjavetéssel gyűrűt nyer, vagy könnyű fűlszerelésben erdő alján meglapulva az ellenség fala alá siet, hírnévért, néha nyereségért.* Mikor pedig jön a riadó, robbogva táborba száll fényes zászlók alatt zengő dob- és trombitaszóval.

Ott vívja az ifjúság könnyű harcait, majd vérben gázol lovával. Egyiknek éles kardja vért csorgat még a mente ujjára is, egy másiknak levágott fejét szablya vitte le válláról. Amaz golyótól találva esett le, mást vasas dárda ölt meg, emennek gyors röptű nyílvevő állt meg a dereka közepén, az seb nélkül esett ugyan le, de a lovak agyontaposták.

Az egyik fél legyőzetvén, szégyen nélkül visszavonul, s a győztes hátulról könnyörtelenül mér rá súlyos sebeket, vérengző szívvel *űzi halálra.*

Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél?
Holott kikeletkor az sok szép madár szól,
kivel ember ugyan él;
Mező jó illatot, az ég szép harmatot
ád, ki kedves mindennél.

Ellenség hírére vitézeknek szíve
gyakorta ott felbuzdul,
Sőt azon kívül is, csak jó kedvéből is
vitéz próbálni indul,
Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik,
homlokán vér lecsordul.

Veres zászlók alatt lobogós kópíát
vitézek ott viselik,
Roppant sereg előtt távol az sík mezőt
széllal nyargalják, nézik;
Az párduckápákkal, fényes sisakokkal,
förgőkkel szép mindenik.

Jó szerezsen lovak alattok ugrálnak,
hogya trombita riadt,
Köztök ki strázsát áll, ki lováról leszáll,
nyugszik reggel, hol virradt,
Midőn éjten-éjjel csataviseléssel
mindenik lankadt s fáradt.

Az jó hírért, névért s az szép tisztességért
ők mindent hátra hadnak,
Emberségről példát, vitézségről formát
mindeneknek ők adnak,
Midőn, mint jó sólymok, mezőn széllal járók,
vagdalkoznak, futtatnak.

Aztán megtér büszke zsákmánnyal, visz magával előkelő foglyokat. Ezeket várakba küldik, aztán levágják a fejüket, s ijesztésül karóra tűzik, ijesztésül is, meg győzelmük emlékéül is. Amint a szerencse körbe jár, tőlük könnyen elpártol, s néha azok jutnak bajba, akik győztek, mert a sikertől megrészegeedve, azt hiszik, hogy az ő szerencséjük már nem változik.

Mikor ott vágat a maga vidékén, nem gondolva, hogy verembe zuhanhat, amaz hogy kiköszörülje a csorbát, rendbe áll; látván a mohó zsákmányolással foglalkozók rendtelenségét, hátba támadja ellenségét, s félig már nyert is. Fejüket vesztik, s ostobaságukért halállal fizetnek. Az a fél pedig, amelyet már legyőztek, rendben üldözi a megriasztott népséget, holttesteket rak halomba, Fortuna méltó jutalmaképpen. Temetetlen testük undok madarakat hizlal, csontjukat vadállat hordja szét a föld melyedéseibe.

Ott nem ura a szerencsének a vitéz, bármint üt ki a dolog. Karjával öl, karjával szerzi hírét, kartól pusztul nyomorultul. A vitéz ember jutalma: éhség; fáradtság, fagy a mulatsága; tiszta eső és zavaros forrás az itala, étele; palotája szűk kalyiba; ágya kaszálatlan fű; halál, öldöklés az ő munkája, mint a ragadozó farkasoknak.

[...] Isten, ki véded a vitézi nép ügyét, egy szegény zsoldos kér Téged, jutalmazd meg ezért a nyomorúságért az égben. Ámen.

Ellenséget látván örömmel kiáltván
ők kopiákat törnek,
S ha súlyosan vagy az dolog harcokon,
szólítatlan megtérnek,
Sok vérben fertezvé arcul reá térvén
űzöt sokszor megvernek.

Az nagy széles mező, az szép liget, erdő
sétáló palotájok,
Az utaknak lese, kemény harcok helye
tanuló oskolájok,
Csatán való éhség, szomjúság, nagy hévség
s fáradtság mulatságok.

Az éles szablyákban örvendeznek méltán,
mert ők fejeket szednek,
Viadalhelyeken véresen, sebesen,
halva sokan feküsznek,
Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója
vitézül holt testeknek.

Óh, végbelieknek, ifjú vitézeknek
dicséretes serege!
Kiknek ez világon szerteszerént vagy az
mindeneknél jó neve,
Mint sok fát gyümölcscsel, sok jó szerencsékkel
áldjon Isten mezőkbe!